

Geologiya və Geofizika İnstitutu – 80

❑ **1938-ci ildə SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan Fəilinin geoloji sektorunun əsasında Geologiya İnstitutu yaradıldı. O vaxtdan 80 il keçir. Qeyd etmək lazımdır ki, Elmlər Akademiyası sistemində aparıcı elmi təşkilatlardan biri olan Geologiya və Geofizika İnstitutu keçmiş SSRİ-nin qabaqcıl elmi mərkəzləri ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində böyük inkişaf yolu keçmiş, Azərbaycanın mineral-xammal bazasının möhkəmlənməsinə öz töhfələrini vermişdir.**

Ölkəmizin geologiya elminin inkişafında milli alim-geoloqlarımız müxtəlif istiqamətlərdə elmi məktəblər yaratmışlar. Bu sahədə akademiklər Mirəli Qaşqay, Ələsrəf Əlizadə, Şamil Əzizbəyov, Musa Əliyev, Qambay Əlizadə, Şəfaət Mehdiyev, Sübhü Salayev, Əzəl Sultanov və Ədhəm Şixəlibəylinin xidmətləri xüsusi qeyd edilməlidir.

Akademik Mirəli Qaşqay Azərbaycanın bir çox bölgələrində geniş geoloji tədqiqat işləri aparmış, filiz və qeyri-filiz faydalı qazıntı yataqlarının geologiyasını və mineralogiyasını hərtərəfli öyrənmişdir. Xüsusilə, Daşkəsən filiz rayonu və bu ərazidə yerləşən Zəylik alunit yatağının, habelə Kəlbəcər sahəsinin faydalı qazıntıları, o cümlədən İstisu mineral su yatağının hərtərəfli tədqiqi məhz akademik Mirəli Qaşqayın adı ilə bağlıdır. Onun bir sıra əsərləri, xüsusilə “Dünya alunit yataqlarının tədqiqi” nə dair ikicildliyi elmi ictimaiyyətə yaxşı məlumdur.

Akademik Şamil Əzizbəyov Naxçıvanın və Talış zonasının geologiyasını geniş və hərtərəfli öyrənmişdir. Onun yetirmələri həmin tədqiqatları bu gün də davam etdirirlər. Akademiklər Musa Əliyev, Qambay Əlizadə və Akif Əlizadə Azərbaycanın paleontologiya və stratigrafiya elmləri sahəsində əsaslı tədqiqat işləri aparmışlar. Bu sahədə onlar böyük məktəb yaratmışlar.

Akademik Ələsrəf Əlizadə, Şəfaət Mehdiyev, Sübhü Salayev isə Azərbaycanın neft elmi sahəsində böyük xidmətləri olan şöhrətli alimlərimizdir. Neftin dərinlik biogen mənşəli olması barədə Şəfaət Mehdiyevin işləyib hazırladığı nəzəriyyə bu gün də aktualdır. Akademik Əzəl Sultanovun litologiya, akademik Ədhəm

palçıq vulkanları” atlası tərtib və nəşr olunmuşdur. Geologiya İnstitutu alimləri bu sahədə nəinki Azərbaycanda, habelə digər ölkələrin palçıq vulkanlarının öyrənilməsində geniş tədqiqat işləri aparmışlar.

İnstitut Beynəlxalq Geoloji Elmlər İttifaqı xətti üzrə beynəlxalq layihələrin reallaşmasında fəal iştirak etmişdir. “Neft-qaz kompleksinin inkişafı ilə əlaqədar Xəzər dənizi regionunda geodinamik və ekoloji vəziyyətin proqnoz sistemi və

Ş.Əzizbəyov tərəfindən öyrənilmişdir. Maqmatik əmələgəlmələrin maddi tərkibi, yayılma və yerləşməsi, habelə onlarla əlaqədar olan faydalı qazıntı yataqlarının formalaşma qanunauyğunluqları tədqiq edilmiş, filiz yataqlarının geoloji-struktur xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir. Filizlərin mineral tərkibi, teksturu, geokimyəsi, metamorfik dəyişmələri və onların fiziki-kimyəvi formalaşma şəraitləri, filizləşmənin lokallaşmasında

habelə Azərbaycanın paleozoy, mezozoy və kainozoy çöküntü komplekslərinin paleomaqnit şkalaları yaradılmışdır. Nəzəri geofizikanın müxtəlif istiqamətləri üzrə fundamental tədqiqat işləri aparılmış, zəlzələ ərəfəsində mikroseymlərin əvvəllər məlum olmayan dəyişmə qanunauyğunluğu kəşf edilmişdir. Bu, zəlzələlərin hazırlıq prosesinə müəyyən dərəcədə nəzarət etməyə imkan yaratmışdır.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini

Zəngin ənənələri olan elmi-tədqiqat mərkəzi

Şixəlibəylinin isə tektonika elminin öyrənilməsi və inkişafı sahəsində xidmətləri danılmazdır. Dünya şöhrətli bu alimlərin hər biri öz elmi istiqamətlərinə uyğun olaraq yeni məktəblər yaratmış, dünya elmi ictimaiyyəti tərəfindən böyük tədqiqatçı kimi tanınmışlar. Onlar nəinki Geologiya və Geofizika İnstitutuna, eləcə də Azərbaycan geologiyası elminə hədsiz şöhrət gətirmişlər.

İnstitutda neft geologiyasının aktual problemlərindən neftin genezisi, sənaye əhəmiyyətli neft-qaz yığımlarının formalaşma və paylanma qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi üzrə tədqiqatlar aparılmışdır. Zəngin geoloji-geofiziki materialların yeni üsullarla təhlili nəticəsində Xəzər regionunun potensial ehtiyatları və seysmik təhlükə riskləri qiymətləndirilmiş, ilk dəfə olaraq Azərbaycan və Rusiya alimlərinin birgə ekspert rəyində əsasən regionun karbohidrogen potensialı elan edilmişdir.

Palçıq vulkanlarının öyrənilməsi də mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir. Akademik Əhəd Yaqubovun rəhbərliyi ilə 1971-ci ildə dünya geoloji ədəbiyyatında ilk dəfə “Azərbaycanın

nəzarəti” beynəlxalq proqramı Xəzərtrafi dövlətlər – Rusiya, Qazaxıstan, Türkmənistan və İranın iştirakı ilə yerinə yetirilmişdir.

“Azərbaycanın filiz yataqlarında təbiətə ziyan vurmada metalların çıxarılma texnologiyasının tədqiqi, işlənilməsi və tətbiqi” tədbirlər planı isə Nazirlər Kabinetinin xüsusi qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Bununla əlaqədar Azərbaycanda ilk dəfə geotexnologiya elminin əsas prinsipləri qızıl yataqlarında sınaqdan keçirilmişdir. Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində qızıl çıxarmağın yeni üsulları işlənilib hazırlanmışdır. Onlardan biri süxurlardan metalların yuyulub çıxarılması üsuludur. Bu üsulla qızılın çıxarılması təbiətə ziyan vurmada asan və ucuz başa gəlir. “Azərbaycan Respublikasında, habelə nadir geoloji obyektlərin qorunması və uzunmüddətli istifadəsi” Dövlət Planı Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq olunmuşdur. Bu istiqamətdə institutun əməkdaşları tərəfindən ilk dəfə olaraq genişmiqyaslı tədqiqatlar aparılmış və mühüm nəticələr əldə edilmişdir.

Azərbaycanın petrologiya, mineralogiya, filiz və qeyri-filiz faydalı qazıntı yataqları ilk dəfə akademiklər M.Qaşqay və

müxtəlif geoloji amillərin rolu ətraflı öyrənilmişdir. Mütəxəssislərin maqmatik formasiyaların filizliliyi üzrə apardıqları tədqiqatlar nəticəsində Kiçik Qafqazda mis-porfir filizləşməsi kəşf olunmuş və onun Mezozoy qranitoidləri ilə bağlılığı əsaslandırılmışdır.

Geokimyəvi tədqiqatlar isə geokimyə maktəbinin yaratıcıları olan akademik Mirəli Qaşqay və Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Heydər Əfəndiyevin rəhbərliyi ilə aparılmışdır. Həmin məktəbin yetirmələri bu sahədə tədqiqat işlərini indi də uğurla davam etdirirlər. Belə ki, ayrı-ayrı kimyəvi elementlər və ya element qrupları ilə süxurların filizliliyi arasında əlaqələr müəyyən edilmişdir. Geokimyəvi və mineraloji tədqiqatlar sayəsində 360-dan çox mineral növü aşkar olunmuş və bunlardan bəziləri ilk dəfə müəyyənləşdirilmişdir.

Yerin fizikası sahəsində seysmoloji və qravimetrik məlumatlar əsasında Azərbaycanda ilk dəfə olaraq Yer qabığının dərinlik quruluşuna dair müsbət elmi nəticələr əldə edilmişdir. Respublika ərazisinin seysmo rayonlaşdırılması, zəlzələ ocaqları zonasının dərinliyinin təyini, Yer in maqnetizmi öyrənilmiş,

bərpa etdikdən sonra elmimizin inkişafında yeni mərhələ başlandı. Geologiya və Geofizika İnstitutunda regional geologiya, tektonika, paleontologiya və stratigrafiya, litologiya, neft və qaz geologiyası, palçıq vulkanizmi və böyük dərinliklərin neft-qazlılığı, petrologiya, metallogeniya, geokimyə və mineralogiya, Yer fizikası, geokologiya, geoinformatika və digər istiqamətlərdə fundamental tədqiqatlar daha da genişləndirildi. İnstitut Rusiyanın Elmlər Akademiyası, Təbii Sərvətlər, Təhsil nazirlikləri sistemlərinin eyni profilli sahələri və elmi mərkəzləri, habelə Ukrayna, Qazaxıstan və Gürcüstanın müvafiq institutları, respublikamızın elmi təşkilatları və ali məktəbləri, istehsalat sahələri ilə əməkdaşlıq əlaqələrini genişləndirdi.

Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının mühüm problemləri həmişə bu elm mərkəzinin maraq dairəsində olmuşdur. “Azneft” İB-nin və “BP Exploration”-un (Caspian Sea) 200 şirkəti, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, keçmiş “Azərqızıl” şirkəti, digər idarə və təşkilatların sifarişləri ilə əməli elmi tədqiqatlar aparmış, onların nəticələri istehsalatda tətbiq

olunmuşdur. İnstitutun elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflərinin istehsalat müəssisləri ilə birlikdə həyata keçirilməsi nəticəsində “Səngəçal-Dəniz”, “Ələt-Dəniz”, “Günəşli”, “Cənub-2” strukturlarında neft-qaz yataqları açılmış, “Kürsəngi-Cənub”, “Tərs-Dəllər” sahələrində sənaye əhəmiyyətli neft ehtiyatlarının olması təsdiqlənmişdir.

İnstitut həm MDB, həm də Qərbi dövlətləri ilə elmi əməkdaşlıq etmək və bu əlaqələri daha da möhkəmləndirmək və genişləndirmək istiqamətində böyük işlər görmüşdür. ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Norveç, Türkiyə, Avstriya, İtaliya və başqa ölkələrin alim və mütəxəssisləri ilə birlikdə bazar iqtisadiyatı şəraitində zəngin iş təcrübəsi toplanmışdır.

Kollektivin apardığı tədqiqatların əsas nəticələri çoxsaylı nəşrlərdə öz əksini tapmışdır. Son 50 ildə institut əməkdaşlarının əldə etdikləri elmi nəticələr minlərlə sanballı elmi əsərdə, o cümlədən 260-dan artıq kitab və monoqrafiyada, 6044-dən çox məqalədə, 115-dən artıq müəlliflik şəhadətnaməsində və yüksək tədqiqat işlərində qeyd olunmuşdur. Geoloq-alimlər müxtəlif təşkilatlarda çalışan mütəxəssislərin söylərini birləşdirərək çoxcildli “Azərbaycan geologiyası” fundamental elmi əsəri, “Stratigrafiya”, “Litologiya”, “Maqmatizm”, “Yer fizikası”, “Faydalı qazıntılar”, “Neft və qaz”, “Tektonika”, “Hidrogeologiya və mühəndisi geologiya” cildləri işıq üzü görmüşdür. Azərbaycanın bu geoloji ensiklopediyasını mahiyyət etibailə ölkə ərazisinin geoloji quruluşunun və mineral xammal bazasının öyrənilməsi sahəsində geoloqlarımızın çoxillik nailiyyətlərinin parlaq elmi yekunu

kimi qiymətləndirmək olar.

Son illərdə kollektivimizin dünya elmi ictimaiyyəti ilə yaradıcılıq təmasları və mübadilə səviyyəsi xeyli yüksəlmişdir. Müxtəlif ölkələrin alimlərinin iştirak etdiyi beynəlxalq layihələr Azərbaycan geoloqları üçün prioritet istiqamət olmuşdur. Hazırda alimlərin və elmi təşkilatların fəaliyyəti daha yüksək dərəcədə ümumdünya təcrübəsinə söykənir. Elmi müəssisələr arasında beynəlxalq əlaqələr sürətlə genişlənməkdədir. Bu baxımdan, qarşıda geologiya elminin geniş tətbiqi, ona daha dərinləndirən yanaşma və global təbii hadisələrin dərki kimi mühüm elmi problemlər durur.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin imzaladığı “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında” fərmandan irəli gələn vəzifələrin icrası ilə əlaqədar AMEA rəhbərliyi tərəfindən kollektivimizə bir sıra təkliflərin işlənilib hazırlanması barədə göstərişlər verilmişdir. Belə ki, ölkə ərazisində yeni su mənbələrinin axtarışı, boksit yataqlarının qiymətləndirilməsi, alüminium istehsalı prosesində yaranmış tullantı şlamın təkrar emal üçün yararlılığı istiqamətində tədqiqatların aparılması, xaricdən alınan materialları özəv edəcək ekoloji cəhətdən təmiz, ucuz və keyfiyyətli yerli inşaat materiallarının aşkar edilməsi və tədqiq olunması geoloq-alimlərimiz qarşısında mühüm vəzifə kimi qoyulmuşdur. Çalışacağı ki, bu vəzifələri də uğurla yerinə yetirək.

Hikmət MAHMUDOV,
geologiya-mineralogiya elmləri
doktoru, professor